

UROTA ZRINSKO-FRANKOPANSKA KAO HISTORIOGRAFSKI PROBLEM*

J a r o s l a v Š i d a k

Među mnogim zbivanjima duboko uznemirenog XVII stoljeća osobitu je pažnju evropske javnosti pobudio događaj koji je podsjećao na mnogo potresniju justifikaciju 27-orice predstavnika staleške opozicije protiv Habsburgovaca izvršenu pola stoljeća ranije u Pragu. Istog dana, 30. travnja 1671, smaknuta su na tri odvojena mjesta četiri urotnika: u Wiener-Neustadtu hrvatski knezovi Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan, u Beču mađarski grof Franjo Nádasdy, a u današnjoj Bratislavi istaknuti predstavnik sjevernougarskih protestanata Franjo Bonis. Nešto kasnije stigla je takva sudbina i štajerskog velikaša, grofa Erazma Tattenbacha. Iako Bonis nije pripadao istom krugu urotnika kao ostala trojica, protestantska komponenta, značajna za tadašnji razvoj u sjevernoj Ugarskoj, utisnula je jak pečat pokretu koji se, doduše, i u službenim krugovima u Beču nazivao »zrinsko-frankopanskom rebelijom«, ali je po svom opsegu i sudionicima bio mnogo širi i složeniji, a za vrijeme svoga šestogodišnjeg trajanja prolazio je kroz različite faze, mijenjajući pri tom i svoj sadržaj. Osnovno obilježje daje mu i ovdje, pored nekih osebnih crta, staleška opozicija, otpor plemstva protiv apsolutističkih tendencija na bečkom dvoru. Njihovi nosioci među savjetnicima Leopolda I, pa i on sam, svjesno su isticali upravo ovo obilježje pokreta, a prilikom donošenja odluke o kažnjavanju glavnih urotnika lebdio im je pred očima primjer praške masovne justifikacije, na koju su se izričito pozivali.¹ Pri tom je vladar, osim uvećane političke moći, trebao da

---

* Ovaj prilog sadržava potpun tekst referata pročitanog na simpoziju o uroti zrinsko-frankopanskoj u Čakovcu 24. travnja 1971. — U njemu se upotrebljava oblik imena Zrinski, a ne Zrinjski, jer je on historijski jedino opravdan, ali je autor, s obzirom na ukorijenjenost oblika frankopanski u nazivu urote, zadržao izuzetno taj oblik u ovom tekstu, iako smatra pravilnim oblik frankapanski.

¹ Odobravajući prijedlog »iuditii delegati« o kazni za urotnike, Tajna konferencija ga je 21. travnja 1671. potkrijepila ovim riječima: »[...] gestalt dan Ferdinandus secundus, selligen Angedenckhens, auch auf das in causa rebellionis bohemicae delegierte und niedergesetzte iuditium allerdings gegründet, auch alle sententias, wie sy Seyner Kays. Mays. damals gehorsambst überschickht worden ohne zue- oder Absatz in terminis genemb gehalten, und solche selbigen noch haben publicieren und exequiren lassen.« (Franjo Račk i, Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana, 1873, 532.)

zapljenom golemih imanja urotnika ojača i njezinu materijalnu podlogu. I tom su cilju njegovi savjetnici svjesno usmjerili svoje postupke.²

Smrtna osuda urotnika predviđala je, doduše, da valja iskorijeniti svako sjećanje na njih,³ ali je dojam, koji je ona proizvela, bio tako snažan da su i njezini uzročnici smatrali potrebnim da je pred svijetom opravdaju. Već iste godine pojavio se na više jezika službeni prikaz urote koji je sve do kraja XVIII stoljeća poslužio kao podloga većini pisaca i povjesničara koji su o njoj pisali.⁴ Tom se tendencioznom opisu odmah u početku suprotstavio i pokušaj nepoznatog pisca da, izvan dohvata habsburške vlasti, objasni urotu kao izražaj stoljetne borbe koju je Ugarska bila primorana da vodi protiv politike Beča,⁵ a u samoj su Ugarskoj nastale pjesme koje su se širile u rukopisu i u kojima se na latinskom jeziku slavila uspomena na Zrinskog i Frankopana kao zatočnike ugarske slobode.⁶

U Hrvatskoj se ni jedan takav spis nije sačuvao. Pjesme u kojima se na hrvatskom jeziku govorilo o uroti optuživale su Katarinu, ženu Petra Zrinskog i sestru Frankopanovu, kao zloduha koji ih je zbog svoje taštine naveo da počine veleizdaju. Jednu je od tih pjesama napisao i suvremeni Korčulanin Petar Kanavelović.⁷ Vitezović se, dakako, u štampanim djelima, ograničio na to da urotu tek spomene s nekoliko redaka.⁸ Samo se u jednom suvremenom zapisu, unesenom na latinici u glagoljski rukopis, nepoznati pisac odvažio da smaknuće dvojice »dobre gospode junaka« objasni riječima: »Nisu ih mogli Nimci viditi.«⁹

² Konferencija, održana 20. ožujka 1670. pod predsjedništvom kneza W. Lobkowitza, zaključila je da predloži Leopoldu I: »E. K. M. können mit Gottes Hilff bey ime Zrin vnd Nadasdi vnd andern Complicibus gute extraordinaire Mitl vberkomen, daraus Armeen werben vnd vnderhalten vnd noch viel Schulden zahlen.« (Na i. mj., 90.)

³ »[...] diesemnach solle er [Zrinski odnosno Frankopan] allen Ehren entsetzt, seine Güetter confisciert, dessen gedächtnuss vor der Welt ausgetilgt [...] werden (na i. mj., 554 i 555).

⁴ »Ausführliche und Warhafftige Beschreibung, Wie es mit denen Criminal-Processen, Vnd darauff erfolgten Executionen Wider die drey Graffen Frantzen Nadaszdi, Peter von Zrin, Und Frantz Christophen Frangepan, eigentlich hergangen.«

⁵ »Austriaca Austeritas, in qua ostenditur: Quibus modis et quo jure florentissimum quondam Liberrimumque Hungariae Regnum An. 1670. Armis Regiis infestatum et quod Comitatus Ditionis Regiae concernit, de facto occupatum sit [...]« Venecija 1671.

⁶ Te je pjesme »iz rukopisah Sečenjanskih u peštanskom Muzeu« objavio I. Kukuljević u *Arhivu za povjestnicu jugoslavensku* IX, 1868, 219—222.

⁷ Usp. Tomo Matić, *Urota P. Zrinskoga i F. K. Frankopana u prigodnim hrvatskim pjesmama njihova doba*, Građa za povijest književnosti hrvatske 28, 1962. — Pjesmicu Petra Kanavelovića o Petru na stratištu objelodanio je F. Fancev u *Građi za povijest književnosti hrvatske* XI, 217.

⁸ U svojoj »Kronici vsega svieta vikov« (1696) Vitezović bilježi pod godinom 1670. samo »otajno szuprot Czecsaru podiganye« i pljačku urotničkih imanja, a pod g. 1671. pogubljenje Nádasdyja, Zrinskoga, Frankopana, Tattenbacha i »Ferencza Bonicha vu Posunu«.

⁹ »1671 [...] sam chesar pisal to leto, kada su dobroga Gospodina petra i zrinskoga nimchi pogubili, Gospodina Frangapana francha, dobru gospodu yunaki, dobru gospodu, nisu ych mogoli (!) nimchi viditi, ti boxe pomozu i divicha Marija i gospodina Nadaxdija z ugarske zemle mogucha gospodina — nikuliko ye milijuni imal.« (Ivan Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija I, Starine JAZU* 33, 1911, 335.)

Od početka su, dakle, na različite načine dolazile do izražaja dvije suprotne ocjene urote koje su postepeno ulazile i u znanstvenu literaturu, otežavajući svojim subjektivnim i jednostranim pristupom upoznavanje prave historijske istine. Ni tada kada se u XIX stoljeću počela iznositi obilatija dokumentarna građa, do tada nepristupačna proučavanju, nije se to dvojstvo u prikazivanju urote moglo potpuno ukloniti. Štaviše, promijenjene historijske okolnosti još su ga i pojačale. Od 60-ih godina XIX stoljeća urota zrinsko-frankopanska nije više bila u nas samo znanstveni problem. Sve do kraja Habsburške monarhije 1918. ostala je simbolom otpora protiv tuđinske vlasti.

I

Izvorna građa, koja bi omogućila da se tok urote sa sigurnošću i što potpunije utvrdi, tek je veoma sporo postajala pristupačna, iako se već od prvih pokušaja službene publicistike počeo upotrebljavati i objavljivati poneki dokumentarni tekst. Bilo je potrebno više od dva stoljeća da se napokon prirede takva kritička izdanja izvorne građe koja su dopuštala da se urota u cjelini i u pojedinostima što vjernije prikaže. Iako je upravo hrvatska historijska nauka najviše tome pridonijela, ona je sama počela urotu razmjerno kasno proučavati.

Prije nego što je Radoslav Lopašić 1861. prvi put u nas pokušao da napiše zaokruženi prikaz urote, historijska je nauka već raspolagala s nekim cjelovitim opisima urote na njemačkom jeziku. Johann Christian Engel, koji je svojom plodnom djelatnošću dostojno završavao starije razdoblje u razvoju srednjoevropske historiografije, iskoristio je svu do tada objavljenu izvornu građu o uroti, pa iako je njegov prikaz o njoj iz g. 1814.¹⁰ bio još uvijek veoma oskudan, a neke od njezinih bitnih komponenta nije ni mogao uočiti jer je građa, kojom je raspolagao, bila još sasvim fragmentarna, ipak je shvatio da dublje uzroke uroti treba tražiti u otporu protiv sustavnog nastojanja austrijske vlade da promijeni dotadašnji ustav Ugarske.¹¹ Budući da je teško okljaštrena Hrvatska u to doba bila tako tijesno povezana s Ugarskom, da su — prema riječima Ferde Šišića¹² — »mnogi velikaši hrvatski počimali Ugarsku smatrati svojom prvom, a Hrvatsku drugom domovinom«, i Hrvatska je jamstvo za svoje ustavno, staleško uređenje nalazila u Ugarskoj.

Desetak godina kasnije, Ignac Aurelije Fessler je u svojoj povijesti Mađara,¹³ kojom se još Vjekoslav Klaić obilato služio pišući «Povjest Hrvata«, dopunio Engelov prikaz nekim novim podacima i pogledima, ali iako je i on bio načistu s osnovnim uzrocima urote, pridajući u politici Beča pretjerano značenje osobnoj ulozi prvoga tajnog savjetnika kraljeva, kneza Wenzela

¹⁰ J. Chr. von Engel, Geschichte des ungrischen Reichs V, Wien 1814, 38—68.

¹¹ Engel se poziva na suvremeno svjedočanstvo erdeljskog kancelara Ivana Bethlena, koji svojom tvrdnjom da početak urote treba tražiti u otporu protiv projekta »der Wiener Minister, die Verfassung zu ändern«, daje »uns den Schlüssel zu dem eigentlichen Geheimnisse der berühmigten Verschwörung« (46).

¹² F. Šišić, Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine. Zbornik »Posljednji Zrinski i Frankopani«, 1908, 22.

¹³ I. A. Fessler, Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen IX, Leipzig 1825, 164—203.

Lobkowitza, ipak je u pojedinostima dao potpuno izopačenu sliku o završnoj fazi urote na hrvatskom tlu.¹⁴

Tek je Johann Mailáth svojim prikazom »zrinsko-frankopanske urote«, koji je naziv, čini se, prvi od historičara upotrijebio, dao daljnjem radu na njezinu proučavanju pouzdan temelj, jer se, s odobrenjem vlade, mogao upoznati s istražnim spisima i drugom građom što se čuvala u bečkom »carsko-kraljevskom tajnom kućnom, dvorskom i državnom arhivu«. Pažljivo izrađen opis urote uvrstio je 1848. u svoju »Povijest Austrijskog carstva«,¹⁵ a zatim ga nepromijenjena prenio 1853. u drugo izdanje svoje »Povijesti Mađara«.¹⁶ Opširni iskazi Zrinskog, Frankopana i Nádasdyja, s nekim važnijim popratnim dokumentima, omogućili su mu da prvi put u historiografiji izradi čvrstu okosnicu zbivanja, iako ni on nije mogao izbjeći pogreške u pojedinostima, od kojih su poneke utjecale i na cjelovitu ocjenu urote. Istražni spisi, na koje se isključivo oslonio, zaveli su ga da olako ustvrdi kako su »glavne pokretačke snage urote bile dvije žene« — Katarina Zrinska i Marija Séczy, udovica ugarskog palatina Wesselényija, a iznoseći motive glavnih učesnika odviše je povjerovao njihovim iskazima, s pomoću kojih su oni ipak nastojali da se u prvom redu opravdaju i svoju krivnju umanje.

Bez obzira na pogreške u pojedinostima, kakve nisu mogli izbjeći ni mnogo kasnije historičari, Mailáthov prikaz urote postao je temelj na kojem je hrvatska historiografija u 60-im godinama XIX stoljeća počela da izrađuje vlastitu sliku urote.

Za ocjenu daljnjeg razvoja ove problematike u našoj historiografiji i političkom životu svakako je značajna činjenica da se u isto vrijeme opet pojavljuje ono dvojestvo u njezinoj ocjeni kojim je bila već od svog početka obilježena. Radoslav Lopašić je u svoj prvijenac, kojem je dao naslov: »Petar grof Zrinji i Franje grof Frankopan«,¹⁷ iznio neke važne dokumente u cjelini, a među njima je prvi put objelodanio i potresno pismo kojim se Petar Zrinski uoči smaknuća oprašta od žene. U taj tekst, pisan hrvatskim jezikom, Petar je unio najljepše crte svoje duševnosti. Lopašić je, doduše, smatrao mogućim da je na Petrovo »nevjerstvo«, možda, utjecala i »probudivša se u Zrinjana (tj. Zrinskih) od doba reformacije crkvene narodna sviest«, a glavnu krivnju za to što su »slavne dvie hrvatske obitelji [...] izbrisane tako užasnim načinom za sve vjekove iz poviesti naše« prebacio je na francuskoga kralja Luja XIV.¹⁸ Uza sve to je njegov sud o motivima obojice hrvatskih urotnika bio negativan. Oni su se, prema njegovim riječima »u tajnu okletstva [...] više iz strasti, zanešenosti i sebičnosti, nego li za dobro domovine i za obću korist okleli«, pa su zbog toga i »našli u Hrvatskoj malo privrženika«, pouzdavajući se »najviše u Turčina

¹⁴ Fessler tvrdi, između ostaloga, da se Petar, očekujući tursku pomoć, pojavio na granici Stajerske s nekoliko tisuća konjanika i pješaka (181), da su u oružanoj borbi za Čakovec carske čete naišle na hrabar otpor »Morlachâ« (187/8) itd.

¹⁵ Johann Graf Mailáth, Geschichte des österreichischen Kaiserstaates IX, Hamburg 1848 (Heeren-Ukert, Allgemeine Staatengeschichte, I. Abt. Geschichte der europäischen Staaten, Werk X), Zweihundsechzigstes Capitel 1664—1671, 58—98.

¹⁶ Ovdje ovo poglavlje ima naslov: »Die Zrinyi-Frangepanische Verschwörung«.

¹⁷ R. Lopašić, Petar grof Zrinji i Franje Grof Frankopan. *Leptir*. Zabavnik za godinu 1861, 113—170.

¹⁸ Na i. mj., 121.

pa u Vlahe i Predavce«, tj. bjegunce koji su uskočili iz krajeva pod vlašću Turaka.¹⁹

S tom se osudom budućeg historičara nije podudaralo mišljenje koje su o uroti i njezinim začetnicima imali tada Josip Juraj Strossmayer i Ante Starčević. Prvi je u pismu grofu Juliju Jankoviću od 16. siječnja 1861, govoreći o politici Beča prema Južnim Slavenima, napisao da nijedan Jugosla-ven ne može jedno »potpuno preboljeti« — »tragični kraj porodice Zrinskih i Frankopana«.²⁰ A nešto kasnije je Starčević u svom govoru u Hrvatskom saboru 26. lipnja izjavio da su Zrinski i Frankopan »za buntovnike proglašeni i udavljeni samo zato, jer se Nemcem htelo hrvatskih imanjah«.²¹

U nastajanju kulta naših »okletnika«, kako ih Lopašić naziva, nisu dakle sudjelovali samo budući pravaši niti je on bio isključivo djelo Stranke prava u doba kada je ona vodila ogorčenu borbu protiv Austrije kao glavnog neprijatelja hrvatskog naroda. Tom je kultu položio znanstveni temelj Franjo Rački, jedan od najistaknutijih »slavoserba«, kako je Starčević pogrdno nazivao Strossmayerove sljedbenike, a izdanje »Izprava o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana«, koje je Rački 1873. »prigodom dviestogodišnje uspomene događaja dne 30. travnja 1671« priredio, omogućio je biskup svojom »darežljivom podporom«, što je označeno i na naslovnoj strani toga djela.

Uskoro nakon Lopašićeva članka, g. 1864, Šime Ljubić je urotu unio u svoj cjelovit »Pregled hrvatske poviesti«,²² prvi pokušaj takve sinteze u nas uopće. Pretjerana je, doduše, ocjena da je to »prvi historijski rad, kojim se nastoji otkriti istina u ovom pitanju« (Ch. Šegvić),²³ jer je Ljubić uključio Petra Zrinskog u urotu tek na početku 1670, dakle u posljednji čas, i to iz težnje da se »pošteno osveti« Nijemcima za jednu svoju nezadovoljnu ambiciju, iako je dotadašnja literatura, ma koliko bila u pojedinostima neusklađena, ipak s dovoljnom sigurnošću dokazala da je Petar već od samog početka 1664. bio jedan od glavnih aktera u uroti. I Ljubić je, kao prije njega Fessler, označio glavnim krivcem za urotu Lobkowitza, »krvnog neprijatelja ugarsko-hrvatskog ustava«, a griješio je i u mnogim pojedinostima koje su već prije njega bile pouzdano utvrđene. Pa ipak — dobro poznavajući arhiv u Veneciji, on je prvi za prikaz urote upotrijebio dragocjene podatke mletačkih službenih izvještaja, koje je u opširnijim citatima unio u bilješke ispod teksta.

Daljnju prinovu za produbljenje upoznavanje urote na našem tlu donijele su 1868/69. biografije Ivana Kukuljevića o Katarini i Petru Zrinskom kao

¹⁹ Na i. mj., 164. — U bilješci na str. 165 Lopašić spominje neke ispise puk. bar. Gedeona Maretića iz bečkog arhiva, objavljene u zagrebačkom časopisu *Croatia*. Iako sam pažljivo pregledao godišta 1839—42. toga časopisa, nisam u njima ništa našao.

²⁰ To je pismo u cjelini donio T. Smičiklas, Nacrt života i djela J. J. Strossmayera, 1906, 48—54. Dotično mjesto glasi u originalu: »Wenn dieser Politik Alles andere verziehen werden könnte, Eines wird kein Südslave je gänzlich verschmerzen können. Ich verstehe das tragische Ende der Familien Zrini's und Frangepan's...« (tako u originalu! 50)

²¹ Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1861, 281 (sjednica 26. VI).

²² (S. Ljubić) Pregled hrvatske poviesti nacrtao... (Izvadak iz *Ogledala književne poviesti jugoslavjanske*) Rijeka 1864, 266—277.

²³ Cherubin Šegvić, Uskrsla slava, *Zbornik »Posljednji Zrinski i Frankopani«*, 262.

hrvatskim književnicima.²⁴ Kukuljević je prvi među hrvatskim historičarima uspio da pronađe i 1865. izda »Njekoliko hrvatskih listinah braće Nikole i Petra knezovah Zrinjskih i njihovih supruga«,²⁵ i da zatim u spomenutim biografijama iznese i drugu građu važnu za rekonstrukciju toka urote. Među ostalim donio je i originalni tekst onoga sudbonosnog Frankopanova pisma kapetanu Čolniću od 9. ožujka 1670²⁶, u kojem Frankopan izražava svoje nestrpljenje očekujući da se što prije udruži s Turcima protiv Nijemaca. To je pismo u sudskom procesu bilo izričito ocijenjeno kao uvreda nanesena časti njemačkog naroda,²⁷ pa iako ne možemo govoriti o nacionalnoj svijesti, u današnjem smislu riječi, već u to doba, ne smije se olako prijeći preko činjenice da je mržnja prema Nijemcima, koje je u Hrvatskoj i Ugarskoj zastupao omraženi »miles germanicus« tj. njemački vojnik, bila tada u tim zemljama veoma proširena i da joj je u svojim djelima dao oduška i Juraj Križanić, koji je urotu nadživio svega trinaest godina.

Iako se Kukuljević ogradio od toga da piše »poviest bune Zrinsko-Frankopanske«, on je ipak pokušao da u osnovnim crtama izloži njezin tok i ukratko izrazi o njoj svoj sud. Začetnikom je urote označio Katarinu, njezinu »duboku mržnju« prema »vladi njemačkoj«. U tome je otišao tako daleko da je neopravdano ustvrdio kako je ona »bez znanja svoga muža« ušla u tajne pregovore s francuskim poslanikom u Veneciji, zatim ga nagovorila na savez s ugarskim »malkontentima« (nezadovoljnicima) itd. Čak je i kronološki slijed događaja ponegdje bez razloga poremetio. U svojoj ocjeni bune, kako je posljednju fazu urote nazvao, bio je vrlo kritičan. Pišući povijest bune, rekao je, »morali bi odkriti nezodrelost mislih, koje su potaknule i vodile tu bunu; morali bi dokazi potvrditi slabost vođah, pokraj neodvažnosti i mlitavosti naroda: morali bi opisati skrajnu pokvarenost i strastvenost mnogih sunarodnjakah, koji su izdavali Niemcem svoje zemljake, i u prilog radili njemačkomu narodu« itd.²⁸ Bila je to ocjena moralna i aktualizirana, izražaj jednoga subjektivnog stava kojemu je nedostajala historijska analiza.

U to je vrijeme Franjo Rački, novčano pomognut od Strossmayera, već uvelike sabirao arhivsku građu za povijest urote. S obzirom na to da je austrijski historičar Adam Wolf 1869. u svojoj velikoj monografiji o knezu Lobkowitzu dao do tada najopširniji i najpotpuniji opis urote, izrađen na bečkom arhivskom materijalu,²⁹ Rački je 1871. pišući svoj članak: »Ban Petar Zrinski i knez tržački Frane Krsto Frankopan na stratištu«,³⁰ mogao svoj rad na pripremanju dokumenata dovoljno opravdati konstatacijom: »Nisu se indi do sada mogli povjestnici potužiti, da neprozirna koprena zastire taj događaj. Ali

²⁴ I. Kukuljević, Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u u prvjoj polovini XVII. vieka, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* IX, 1868. 158—183 i 211—224.

²⁵ Na i. mj. VIII, 1865.

²⁶ Na i. mj. IX, 167.

²⁷ »Secundo. Durch Ablassung eines uderm dato Novigrad den 9. Martii 1670 geschriebenen verdambten Briefs an Hauptman Tscholnitz mit Verachtung der kayserlichen waffen und gesambten Teutschen Nation; [...]« Rački, n. dj., 555.

²⁸ Kukuljević, Književnici u Hrvatah, 219.

²⁹ Adam Wolf, Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Kaiser Leopold's I. 1609—1677. Sein Leben und Wirken. Wien 1869.

³⁰ *Vienac* III, 1871, 258—263.

nisu se oni s druge strane mogli pohvaliti, da su jim pri ruci najznamenitije izprave, po kojih bi mogli svoju priesudu udesiti.³¹ Isprva je, doduše, pripremao za tisak samo spise koji se odnose na parnicu, ali je u toku rada obuhvatio i drugu građu. Posljedica je toga bila da nije odmah u cjelini prepisivao sve dokumente nego je za neke od njih izradio — »samo za svoju porabu«, kako sam kaže — kraće izvzatke, koje je u tom krnjem obliku i objavio.³² To se u rješavanju nekih pitanja pokazalo kao nedostatak ove, inače savjesno priređene, zbirke. Građu je pocrpao iz deset arhiva i knjižnica, pri čemu je osobitu pažnju obratio izvještajima mletačkih poslanika, koji su — kako ponešto pretjerano konstatira — »točno obaviješteni bili o svakom činu i o svakoj namjeri bana Petra Zrinskoga i njegovih privrženika« te su »pazili na svaki korak austrijske vlade, koj je ona učinila u našoj domovini ili u Ugarskoj«.³³ Zbog »nastaloga francezko-pruskog rata i strahovanja pariske komune«, kako Rački napominje, izostala je građa iz pariskih arhiva, koju je Valtazar Bogišić tek deset godina kasnije izdao.³⁴ Sa svojih gotovo tri stotine strana, ona ne bi ni mogla ući u, ionako već omašnu, zbirku Račkoga. Iako je on predviđao da će se naknadno pronaći i daljnja građa, ipak je s punim pravom ustvrdio da je njegova zbirka »za sebe zaokružena poviestna cielina« i da ona »ne samo dovodi onaj pokret u jasno svjetlo, nego i njegovu vođi, banu Petru Zrinskomu sa drugom mu i šurom Franjom Frankopanom, odkazuje nesumnjivo mjesto, koje mu pripada u cielom ugarsko-hrvatskom pokretu, započetom umah poslije vasvárskoga mira«,³⁵ tj. na kraju g. 1664. Upravo zato što se urota nije ograničavala na Hrvatsku nego je bila mnogo širi ugarsko-hrvatski pokret, građa koju je još Radoslav Lopašić uskoro nakon Bogišića, u domaćim arhivima pronašao,³⁶ omogućila je napokon da se završna faza toga pokreta, zajedničkog Mađarima i Hrvatima, podrobnije istraži na materijalu domaćeg porijekla. Kasnije se do neke znatnije izvorne građe nije više dolazilo. Preostalo je samo da se ona u cjelini prouči.

Mađarski historičar Pauler Gyula, koji je 1876. u dva sveska objavio do sada jedino samostalno djelo o uroti u znanstvenoj literaturi uopće,³⁷ nije još mogao upotrijebiti građu koju su Bogišić i Lopašić kasnije izdali, ali je za povijest urote u Mađara iskoristio golemu građu, pretežno arhivsku, i po njoj poslužio kasnijim piscima prvenstveno kao izvor. Pri tom je poglavitu ulogu dodijelio ugarskom palatinu, grofu Ferenczu Wesselényiu, iako je taj već 28. ožujka 1667. umro. Budući da su prvi počeci pokreta bili povezani samo s djelatnošću braće Zrinskih, a i završna je faza, koja je kulminirala u pokušaju oružanog ustanka, bila obilježena samostalnom akcijom Petra Zrinskog, taj se Paulerov postupak ne može potkrijepiti stvarnim tokom urote, iako se može donekle razumijeti. Političko težište urote doista se nalazi u Ugarskoj,

³¹ Na i. mj., 258.

³² Rački, Izprave, Predgovor VII.

³³ Na i. mj., VI.

³⁴ V. Bogišić, Acta coniurationem Petri a Zrinyi e Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia e tabulariis gallicis desumpta, Zagrabiae 1888.

³⁵ Rački, n. dj. IX.

³⁶ R. Lopašić, Novi prilozi za povijest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Krste Frankopana, *Starine JAZU* XXIV, 1891, 41—112.

³⁷ Pauler Gyula, Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664—1671, I—II, Budapest 1876.

a njezin je cilj bila obrana ugarskoga staleškog ustava koji je bio zajednički i Hrvatskoj. Ne iznenađuje, dakle, činjenica da službeni spisi različitog porijekla, pa i sami učesnici urote, govore u pravilu samo o Ugarskoj.

Kada je Tade Smičiklas 1879. izdao drugi svezak svoje »Poviesti hrvatske«, u kojoj je prikazao i urotu,³⁸ on se već u svom radu mogao osloniti na veoma iscrpnu građu i literaturu, iako one još nisu bile u nekim važnijim dijelovima potpune. Njegov prikaz, koji nije rasprava nego samo fragment jedne opsežne sinteze, ima u historiografskom razvoju posebno značenje samo po tome što je, zahvaljujući popularnom obilježju lijepo napisana djela, ušlo u svijest mnogih pokoljenja u nas i na taj način unijelo u nju sliku urote koja se uglavnom održala sve do danas. Ona u nekim pojedinostima nije mogla biti točna jer je prethodila naprijed spomenutim izdanjima nove arhivske građe iz 80-tih godina, ali je sadržavala točan redoslijed događaja i s dovoljnom jasnoćom istakla ključne situacije koje su naposljetku uvjetovale njihov tragičan završetak.

Objavljujući 1891. svoju drugu i posljednju zbirku građe o uroti,³⁹ R. Lopašić je još jednom poslije tri desetljeća ponovio svoj negativni sud o ustanku Petra Zrinskoga, ali je na temelju dokumenata koje je sam izdao pronašao »jasnim i bjelodanim, da su glavni pokretači bune Zrinski i Frankopan u svojoj domovini više odziva našli bili, nego li se je to prije držalo, i da je pokret lako mogao i dublji korien zahvatiti, jer je mnoge odlične rodoljube ozbiljna volja obuzela bila, da se otresu nesnosnoga i mrzkoga gospodarenja i nasilja ljudih svojte Herbersteinove«.⁴⁰ Taj je general Hrvatske i Primorske krajine svjesno išao za tim da ovlada Hrvatskom i pretvori je u jednu od austrijskih nasljednih pokrajina. Međutim — »što nije ustanak veći mah uzeo i jalov ostao, kriv je poglavito nepromišljeni i nespretni postupak kolovođa i njihov savez i uzdanje u pomoć tursku, koju je hrvatska sviest odlučno odbijala«, zaključio je Lopašić.⁴¹

II

S izlaskom Lopašićevih »Novih priloga za poviest urote« historiografija je napokon raspolagala s tako potpunom građom da se mogla gotovo isključivo posvetiti njezinoj obradbi. Nikad do tada nije postojala mogućnost da se ona tako cjelovito istraži, od prvih dodira braće Zrinskih s Francuskom 1664. do smaknuća glavnih zavjerenika 1671.

Prvi takav pokušaj u hrvatskoj historiografiji poduzeo je Josip Boserfer u svojoj disertaciji koju je 1898. izdao pod naslovom: »Zavjera Petra Šubića-Zrinskoga bana hrvatskoga«. Bio je to nesumnjivo pretežak zadatak za mladog povjesničara koji je tek okušavao svoju sposobnost za znanstveni rad. Već je ruski slavist A. M. Lukjanenko zamjerio 1911. autoru da je »sasvim slabo iskoristio bogat historijski materijal«, a da ga nije ni dovoljno obradio,

³⁸ T. Smičiklas, Poviest hrvatska II, 165—191.

³⁹ V. bilj. 36.

⁴⁰ Na i. mj., 43.

⁴¹ Na i. mj., 43.

zadovoljivši se »u mnogo slučajeva« mehaničkim redanjem citata i nekritičkim usvajanjem pojedinih tvrdnja izrečenih u istražnom postupku. Osim ovih propusta metodičke prirode opravdano je upozorio da se hrvatska komponenta urote ne može odvojiti od mađarske, jer su to — kako kaže — »dva dijela jedne smjelo i široko zasnovane cjeline koja je slijedila jedan cilj: oslobođenje mađarskog i hrvatskog kraljevstva od pritiska austrijske zavisnosti«. ⁴² Valja dodati da je Bösendorfer i u stilskom oblikovanju teksta pokazao očigledni nemar i stanovitu sklonost prema vulgarnom načinu izražavanja; da je olako preuzimao podatke diplomatskih izvještaja ne provjeravajući njihovu istinitost, a da mu je znanstveni aparat ispod teksta često nepouzdan.

Uza sve to ne može se Bösendorferovu djelu odreći historiografsko značenje. Prvi put je jedan povjesničar pokušao da urotu prikaže na temelju cjelokupne, do tada objavljene građe i literature, ne samo domaće nego i strane. Iako je u središte svoje pažnje stavio zbivanja u Hrvatskoj, ne može se reći da ih je potpuno odvojio od događaja u Ugarskoj. Dobro je uočio da počeci pokreta nisu bili uvjetovani sklapanjem mira u Vasváru, kojim je 1664. završio rat protiv Turaka i koji je duboko razočarao i ogorčio mađarsko i hrvatsko plemstvo, nego da padaju u doba samog rata pa im je korištenje bilo svakako dublje. S mnogo razloga je glavno značenje u nas pridao djelatnosti Petra Zrinskoga i zbog toga urotu nazvao isključivo njegovim imenom, jer je od svih sudionika samo Petar dosljedno ustrajao u njoj od njezina zametka do konačnog neuspjeha.

Međutim, pogriješio je u više ključnih pitanja koja bitno utječu na ocjenu urote, a u rješavanju se nekih od njih zapleo u suvišna i pogubna domišljanja. U pitanju Petrova odnosa prema Turcima, odlučnom za izbijanje ustanka kao završne faze u razvoju urote, gradio je na nedokazanoj pretpostavci da je Porta sklopila formalni ugovor s Petrom ⁴³ i pri tom smatrao mogućim da je Petar ušao u tu akciju s predumišljajem da bude samo prolazna etapa na putu prema potpunoj samostalnosti Hrvatske. ⁴⁴ Sačuvana građa, u svojoj cjelini, ne potvrđuje ispravnost ni njegova zaključka da je »glavna nesreća« bila u tome što je urota bila »prerano otkrita« i to »dosta rano iz same kuće Zrinskoje«. ⁴⁵ Dvor je, naprotiv, bio o njoj različitim putovima vrlo dobro obavještavan, a upravo je tu činjenicu Bösendorfer sasvim previdio.

S mnogo boljim poznavanjem stvari ušao je desetak godina kasnije u proučavanje urote Ferdo Šišić izradivši napokon takav prikaz urote od kojega je polazio i još uvijek polazi svaki znanstveni prilog njezinu produbljenijem upoznavanju. Urota je bila uopće tema kojoj se Šišić u toku svoga 50-godišnjeg plodnog rada češće navraćao. Još kao mladić, pri završetku svog studija, on je 1892, u posebnoj knjižici, objavio »crticu iz hrvatske povijesti« — kako ju je sam nazvao — kojoj je dao naslov: »Petar grof Zrinjski i knez Fr. Krsto Fran-

⁴² A. M. L u k j a n e n k o, Političeskaja i literaturnaja dejatel'nost' bratev Zrinskih i Franca Frankopana, Tom I, Kiev' 1911, 219—220.

⁴³ »Jednom riječi, veliki vezir, a po njemu i sultan pristanu na savez i sklope ugovor.« (59)

⁴⁴ Na i. mj., 94, bilj. 5.

⁴⁵ Na i. mj., 55 (Bösendorfer ne kaže, kada!)

kapan na stratištu«. Taj lijepo napisani tekst, koji već odaje sve osobine budućeg Šišićeva stila, nije bio neka kompilacija nego na objavljenim izvorima i novijoj literaturi sastavljen opis onoga tragičnog događaja koji u cjelovitoj povijesti urote pobuđuje u nama i danas najdublji dojam. Taj je opis Šišić bez promjene unio u svoj glavni rad o uroti, koji je pod naslovom: »Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine« izašao 1908. u zborniku »Posljednji Zrinski i Frankopani«, što ga je Matica hrvatska posvetila »uspomeni hrvatskih mučenika«, u povodu prijenosa njihovih posmrtnih ostataka u novo uređeni grob na wienerneustadtskom groblju.

Na 120 strana dvostupačnog teksta velikog formata, Šišić je vrlo detaljno prikazao cijeli tok urote. Zadatak mu je znatno olakšala činjenica da se mogao s pouzdanjem osloniti na naprijed spomenuto Paulerovo djelo iz 1876. kojim se, kako i sam ističe, »obilno poslužio, dapače na vrlo mnogo mjesta gotovo doslovno«, jer ono u ovom pitanju, po svom obilju arhivske građe, »služi više kao i z v o r, negoli kao priručna knjiga«. ⁴⁶ To osobito vrijedi za zbivanja među mađarskim zavjerenicima, koja je Šišić uzeo u obzir koliko je to zahtijevao zajednički okvir urote i tijesna veza između njezina hrvatskog i mađarskog dijela. Dobro koncipiranoj cjelini Šišićeva djela, u kojoj su i jednogodišnja istraga i sudski proces protiv zavjerenika našli dostojno mjesto, nedostaje, na žalost znanstveni aparat koji bi stručnjaku omogućio da uspoređo s tekстом upozna i, prema potrebi, provjerava autorov metodički postupak. Taj vrlo osjetljiv nedostatak može se donekle objasniti popularnom namjenom cijelog izdanja, ali budući da ga Šišić nikada više nije nadoknadio, on stoji i danas pred hrvatskom historiografijom kao neispunjeni zadatak koji upućuje na potrebu jedne, u punom smislu riječi, znanstvene monografije o uroti. Utoliko više, što u Šišićevu prikazu ima pojedinosti koje bi trebalo ispraviti.

Sadržaj Šišićeva prikaza, koji je on u sažetijem obliku i s nekim ispravcima poново izložio u više samostalnih priloga objavljenih između 1918. i 1926, ⁴⁷ mogao bi se u osnovnim crtama rezimirati ovako: Politika centralizacije koju je bečki dvor dosljedno provodio i koju su u XVII stoljeću sve više prožimale apsolutističke tendencije, značajne za to doba uopće, pogađala je nakon sloma češke staleške opozicije 1620. prvenstveno samostalnost i staleški ustav Ugarske i Hrvatske. Staleška prava plemstva, njihova političkog naroda, uvjetovala su i njihov posebni državnopravni položaj u sklopu habsburških zemalja. Otpor

⁴⁶ Šišić, n. dj., 124.

⁴⁷ F. Šišić, Zrinsko-Frankopanska katastrofa, *Hrvatska Njiva* II, 1918, 271—279; Zavjera Petra Zrinskoga i Frana Frankopana, *Brastvo* XVI, Beograd 1922; Zavjera Zrinsko-Frankopanska (1664—1671), *Novosti*, 25. IV — 1. V. 1926, br. 114—120, i pos. — U sva tri slučaja radi se, u stvari, o istom tekstu koji je tek ponegdje skraćivan ili proširivan i stilistički mijenjan. Iako je prvi tekst snabdjeven nekim bilješkama, koje zavređuju pažnju, Š. ih, izuzimajući jednu, nije prenio u daljnja dva teksta. Za daljnja istraživanja ima osobito značenje bilj. 12, str. 279, u kojoj je Šišić, samo ovom prilikom, naveo arhivski izvor za uvjete koje je F. Bukovački u ime Petra Zrinskoga podnio Porti. On kaže: »One točke, koje je Bukovački predložio 24. dec. 1669. u ime Petrovo Porti, sačuvane su u arhivu gr. Telekija (u Gombi kod Pešte), a potječu od Apaffyjeva poslanika Davida Rocznyaya, koji je baš tada bio u Kandiji kod velikog vezira, kad je i Bukovački onamo došao. Prijepis točaka predao je Rocznyayu tumač Atanasije Panajotti.«

protiv takve politike dvora jačao je i zbog toga što je on ove zemlje svjesno pretvarao u obrambeni pojas od turskih upada, i sve do velike prekretnice koja je nastupila s porazom Turaka pod Bečom 1683. pokazivao malo volje i sposobnosti da poradi na njihovu oslobođenju ispod stoljetne turske vlasti. Već u vrijeme rata koji je dvor 1663/64. poveo protiv Turaka braća Nikola i Petar Zrinski stupili su u dodir s Francuskom, nastojeći da na ugarsko-hrvatsko prijestolje dovedu Luja XIV od koga su se nadali djelotvornijoj pomoći u borbi s Turcima. Nezadovoljni s vašvarskim mirom, koji je Turcima unatoč porazu osigurao nove posjede u Ugarskoj, mađarski su se velikaši, na čelu s palatinom Franjom Wesselényiem, priključili toj akciji. Međutim, iznenadnom smrću bana Nikole potkraj iste godine nestalo je najpogodnijeg vođe za takav pokret. Palatin se kolebao, a Petar, čuven po svom junaštvu, nije pokazivao dovoljno političkog smisla. Prvi je, osim toga, bio sklon sporazumu s Turskom, za kojim su išli protivnici dvora u Ugarskoj, osobito protestanti, računajući pri tom na pomoć erdeljske kneževine vazalne sultanu, a Petar se teško odricao svoje životne ideje — novog rata protiv Turaka. Oba dostojanstvenika, koji su zauzimali najviše položaje u državnoj upravi, sklopili su 1666, u skladu s 31. članom Zlatne bule iz g. 1222. koji je, uz neke uvjete, uzakonio pravo oružanog otpora, tajni savez, kojem je uskoro pristupio i treći istaknuti velikaš, državni sudac Franjo Nádasdy. Pored zajedničkog cilja izrazito političke prirode, svaki je od njih slijedio pri tom svoje osobne interese. Kao i drugi nezadovoljnici bili su svjesni toga da bez vanjske pomoći, materijalne i vojne, ne mogu podići ustanak, a međunarodni odnosi nisu tome nimalo pogodovali. Luj XIV podržavao je obećanjima i novcem njihove nade u formalni savez tako dugo dok na početku 1668. nije Leopolda I. natjerao na sporazum o podjeli španjolskog nasljeđa, a Turska, zaokupljena dugotrajnim ratom protiv Venecije za otok Kretu, nije uopće bila sklona da prekrši tek nedavno utanačeni mir s bečkim dvorom. Uostalom, Luj XIV je od početka pregovora odlučno odbijao i svoju kandidaturu na ugarsko-hrvatsko prijestolje i pomoć za rat protiv Turaka.

Smrću palatina Wesselényia 1667. nestalo je najuglednije ličnosti među zavjerenicima poslije bana Nikole. Tajni savez koji je Petar iste godine ugovorio sa štajerskim velikašem Erazmom Tattenbachom nije mogao nadoknaditi taj gubitak. Tek što je na skupštini zavjerenika u mjesecu srpnju 1668, kojoj su prisustvovali i predstavnici trinaest sjevernougarskih županija, donesena odluka o pripremama za oružani ustanak, neki su od njih odali zavjeru, a na početku 1669. je palatinova udovica predala dvoru ostavštinu svog muža s najvažnijim tajnim spisima.

Od toga vremena postaje Petrovo držanje kolebljivo, a njegovi postupci proturječivi. Uspio je, doduše, da za svoje osnove pridobije zeta Petra Rákóczyja i da ga izmiri s ugarskim protestantima, ali je još iste godine i sam odao dvoru zavjeru optužujući Nádasdyja kao glavnog uzročnika, a isto je uradio i Nádasdy, koji se na kraju 1669. potpuno povukao. Iako je Petar ponovo položio prisegu vjernosti kralju, ipak se odmah zatim vratio svojoj osnovnoj zamisli. Uzalud je pokušao da u Poljskoj potisne utjecaj bečkog dvora i uspostavi s njome tijesnu suradnju koja bi najzad omogućila zajedničku borbu protiv Turaka. Uzalud se s istim prijedlogom obratio i Veneciji.

Tada se, duboko povrijeđen jednom odlukom dvora koja ga je materijalno oštetila i pod utjecajem svoje uže okoline, osobito žene Katarine i kapetana Franje Bukovačkoga, odlučio da slijedi turkofilsku liniju ugarskih zavjerenika. Misija Bukovačkoga na Portu s Petrovom punomoći da ugovori savez u kojem bi Petar za godišnji tribut sultanu postao nasljedni vladar u Hrvatskoj — a, kako se po svemu čini, i u Ugarskoj — nije završila formalnim ugovorom. Upravo zbog toga nije daljnji slijed događaja sasvim jasan. Petar je, doduše, nakon povratka Bukovačkoga započeo prvih dana mjeseca ožujka 1670. s pripremanjem ustanka, povjerivši vodstvo u njemu svom šurjaku Franji Krstu Frankopanu. Nastojao je da skupi vojsku, da s pomoću episkopa Gavre Mijakića stekne siguran oslonac u Krajini a da navještajem oslobađanja od tlake i kmetstva potakne svoje kmetove na oružje. U dva maha pozvao je i Rákóczyja da započne s ustankom i pošalje mu novac koji mu je za akciju neophodan.

Neizvjesnost o daljnjem držanju Turaka, koje svojom suzdržljivošću nije slutilo na dobro, od početka je nagrizla Petrovu odlučnost, i on se uspoređo s pripremanjima za oružanu borbu pokušao nagoditi s dvorom. Ali je odluka na njemu već pala: urotnike je trebalo pogubiti a njihov imutak zaplijeniti. Proglasom od 29. ožujka Petar je kao izdajnik krune lišen banske časti.

Sa svih strana pritisnuti carskom vojskom, koja je vrlo brzo uklanjala osamljena žarišta pobune, Zrinski i Frankopan su najzad noću od 13. na 14. travnja napustili Čakovec i za četiri dana stigli u Beč s namjerom da od kralja izmole milost.

Iako im je sudbina bila već unaprijed određena, protiv njih je započeo formalan sudski postupak kakav austrijski zakoni propisuju. Petar je, doduše, svojim naknadnim pismom Rákóczyju pridonio smirivanju pobune u sjevernoj Ugarskoj, ali mu to nije donijelo nikakvo olakšanje. U istrazi je svu krivnju za ustanak i događaje koji su mu prethodili prebacivao na Frankopana, »njegovu mladost, vatru i slavohleplje« — kako je izjavio,⁴⁸ ali se ta grčevita borba za održanje golog života pokazala najzad uzaludnom. Njegov posljednji oproštaj s Frankopanom, s kojim se nije vidio punu godinu dana, bio je zagorčen zabranom kraljevskih komesara da govore hrvatskim jezikom. Sâmo smaknuće, izvedeno nespretnošću krvnika veoma okrutno, podnijeli su obojica dostojanstveno.

Ovu okosnicu zbivanja Šišić je, dakako, protkao svojim tumačenjem i sudovima. Smatrao je, između ostaloga, da je Petar Zrinski bio »velikim dijelom i žrtva egoističke politike Ludovika XIV.«;⁴⁹ da se njegova »nestalna, ali u temelju svom poštena duša« počela u odlučnom času pripremanj kolebati tek nakon Tattenbachova hapšenja i izdaje 22. ožujka;⁵⁰ da je kancelar Hocher vodio

⁴⁸ Šišić, Posljednji Z i F., 105. — Originalni tekst Petrove izjave od 27. VI 1670. (Rački, Izprave, 298) ne podudara se sasvim s ovim Šišićevim prijevodom, iako razlike među njima ne kvare smisao. Petar je svoju izjavu završio riječima: »Sic concludo: meum praecipitium devenisse a Marchione, quae ex juvenili aetate haec proveniunt, multa sibi praesumendo, qui maturato in die iudicio suo sciet Suae Maestati et Provinciae servire.«

⁴⁹ Šišić, Posljednji Z. i F., 58.

⁵⁰ Isti, Zavjera, 91: »Izdaja Tattenbachova porazno je djelovala na Petra, a kad je uskoro potom stao uviđati da ni turska pomoć [...] nije sigurna [...] uze Zrinski uviđati da mu ne preostaje drugo, već naći načina kako bi se opet približio i izmirio s bečkim Dvorom.«

hotice istragu na taj način da izazove uzajamno sumnjičenje u optuženih, iako je Petar »u srdžbi svojoj stao krivnju bacati na svoga šurjaka, ali ipak ne tako, da bi njemu škodio, već da se nekako obrani«;⁵¹ da obojicu čini narodnim mučenicima »baš to« što im je sudbina »bila odlučena još od prvoga časa, i to u p r e v a r n o j nakani [. .] Nije se naime išlo toliko za tim da budu kažnjeni, koliko da se iskoristi zgodna prilika, da se oni i njihove familije upropaste, a golemi im imetak zaplijeni u korist carskoga fiska«.⁵² Neke od tih tvrdnja ne mogu se uskladiti s konkretnim podacima u Šišićevu prikazu. To se napose odnosi na Petrovu kolebljivost koja je već više dana prije Tattenbachova hapšenja dovela do odlaska zagrebačkog biskupa Martina Borkovića u Beč, kamo je stigao 17. ožujka.⁵³

Šišićev prikaz urote iz 1908. godine upotrijebio je 1911. kao podlogu za svoje djelo mladi slavist s Kijeuskog univerziteta A. M. Lukjanenko. Proučavajući književnu djelatnost braće Zrinskih i Franje Krste Frankopana, s osobitim obzirom na razvoj književnog jezika u nas, došao je do zaključka da se ona ne može razumjeti bez poznavanja njihove političke djelatnosti, jer među njima postoji »najtješnja, organska veza«. Uvjerio se da »samo temeljito proučavanje njihove političke djelatnosti, koja još nije ni približno svestrano osvijetljena«, omogućava »razumijevanje i ocjenu njihovne književne djelatnosti ne samo s obzirom na sadržaj nego i s obzirom na stil«. S kakvim je osjećajem odgovornosti pristupio tom radu, pokazuje prvi svezak njegova djela »Političeskaja i literaturnaja dejatelnost bratev Zrinskih i Franca Frankopana«, posvećen isključivo njihovoj političkoj djelatnosti. Na 850 strana velikog formata, Lukjanenko se nije zadovoljio samo time da gotovo polovicu knjige ispuni prikazom urote, pri čemu se pored objavljene građe uvelike poslužio naprijed spomenutim Šišićevim radom, nego je u posebnim poglavljima dao također temeljit kritički pregled izvorne građe i literature o »hrvatsko-mađarskoj uroti«, kako je on opravdano naziva (195—224), zatim prikaz ocjene političke djelatnosti Zrinskog i Frankopana u kasnijim djelima različitog karaktera (656—705) i na kraju »Historijsko-ekonomski nacrt pokretnog i nepokretnog imutka braće Zrinskih i Franje Frankopana« (706—832), prvi te vrste u historijskoj nauci uopće.

Iako je o Šišićevu radu dao u cjelini veoma povoljnu ocjenu, Lukjanenko ne smatra njegov prikaz istrage i ocjenu vladinih postupaka prema urotnicima dovoljno objektivnima, a zamjera mu i njihovu idealizaciju. Poneku je netočnu pojedinost u Šišićevu prikazu, doduše, ispravio, svoj tekst snabdio bilješkama o upotrijebljenoj građi a ponekad je događaj ili problem o kojem piše osvijetlio s drugih, od Šišića neuočenih, aspekata.⁵⁴ Međutim, u osnovi je ipak slijedio njegov prikaz, iako ga je ponegdje znatno proširio, pa donekle i njegov stil, obilježen čestom upotrebom suvišnih adjektiva koji su u stvari izražavali stannovite moralne i slične ocjene, a nije za Šišićem zaostao ni u idealizaciji naših

⁵¹ Isti, Posljednji Z. i F., 105.

⁵² Isti, Zavjera, 97.

⁵³ Izlažući tok događaja Šišić ispravno navodi datum Borkovićevo dolaska u Beč, a konstatira i to da »tekar svjedočanstvo biskupovo pružilo je ministrima odlučan dokaz u čitavoj stvari« (Posljednji Z. i F., 84).

⁵⁴ Lukjanenko, n. dj., 220—223.

urotnika pišući o njima s očiglednom simpatijom i gledajući u njima prvenstveno borce za slobodu svoje domovine i naroda.

Upravo takva ocjena potakla je slovenskog historičara Emilijana Lileka da Šišićev prikaz — djelo Lukjanenka nije poznavao — podvrgne veoma detaljnoj kritičkoj ocjeni i da, na temelju dobrog poznavanja objavljene izvorne građe, pokuša i sam izložiti povijest urote. Budući da je to učinio na njemačkom jeziku i u povećanom opsegu, djelo Lileka, koje je on 1928. i 1930. izdao na svoj trošak pod naslovom: »Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion«, zavređuje posebnu pažnju. Ono je, kako sam pisac napominje, poniklo iz jednog njegova doživljaja koji je daljnjem istraživanju urote utisnuo vrlo izrazit biljeg subjektivizma, s apriornom sklonošću prema pronalaženju negativnih elemenata u njoj i njezinim pojedinim sudionicima. Taj se odnos prema stvari odrazio i na neuobičajenom obliku Lilekova djela koje je u cjelini zamišljeno kao neki polemički obračun, a jednim je svojim dijelom bio čak otvoreni napadaj na Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti te Šišića osobno zbog toga što su spriječili njegovo objavljivanje na hrvatskom jeziku. Sve je to, dakako, nepovoljno utjecalo i na Lilekov način izražavanja. U stvari, on je historijski prikaz urote do kraja neuspjelog ustanka obradio u 1. svesku svog djela,⁵⁵ a 2. svezak, koji je po opsegu najveći, isključivo je ispunio tekstom dokumenata o procesu protiv urotnika, prevodeći ih s latinskog i njemačkog jezika originala na moderni njemački jezik.⁵⁶ Prema tome, on tu važnu građu nije obradio a nije ni potpuno edirao izostavljajući pojedine dijelove. U 3. svesku, koji se pretežno sastoji od spomenutih napadaja, iznio je kritičke primjedbe, često opravdane, o pogreškama u nekim izdanjima građe i djelima o uroti.⁵⁷ Najzad, u 4. svesku obradio je pitanje krivnje kneza Lobkowitza za izbijanje ustanka i osudu zavjerenika, pa taj dio čini posebnu raspravu, kakvom ga je i sam pisac smatrao.⁵⁸ Izvan ovoga zajedničkog okvira, kojim je on obuhvatio vrlo raznorodne tekstove, od rasprava do izdavanja dokumentarnih tekstova u prijevodu i izrazitih polemika, on je 1928. izdao i knjigu, u kojoj je, pod naslovom: »Charakteristik der kroatischen Verschwörer Petar Zrinski, Fr. Frankopan und der Katarina Zrinska im Lichte der historischen Wahrheit«, nastojao da iz suvremenih vrela pokupi sve vijesti o spomenutim ličnostima na temelju kojih bi mogao dokazati da njihov kult nije opravdan. Kao dodatak posljednjem poglavlju Lilek je, taj put na hrvatskom jeziku, podvrgao kritici neke hrvatske pisce, osobito Šišića.⁵⁹

Ne može se poreći da je Lilek, tragajući za svakom pogreškom, upozorio na propuste različite vrste, iako, na primjer, nije uzeo u obzir da je Šišić u svom posljednjem prilogu o uroti iz 1926, koji mu je ostao nepoznat, već i sam štošta ispravio. Pogriješio je, naprotiv, što je nekritički vjerovao različitim

⁵⁵ I. Teil: »Verschwörung und Aufstand von 1663—1670«, Celje 1928, 224.

⁵⁶ II. Teil: »Das Gerichtsverfahren gegen Petar Zrinski, Fr. Frankopan und ihre Mitverschworenen«, Celje 1930, 304.

⁵⁷ III. Teil: »Kritische Bemerkungen zur Abfassung, Ausgabe und Bearbeitung der die ungarisch-kroatische Verschwörung betreffenden Geschichtsquellen. — Anhang mit Nachwort«. Celje, 1930, 123.

⁵⁸ IV Teil: »Schuld des Fürsten Vaclav Lobkovic am Ausbruche des kroatischen und ungarischen Aufstandes und an P. Zrinskis und Fr. Frankopans Verurteilung und Hinrichtung.« Celje, 1930, 123.

⁵⁹ n. dj., 159—210.

informacijama u službenim izvještajima, kojih porijeklo nije moglo biti pouzdano i istinito, pogotovu ako su se one odnosile na postupke pojedinaca. Počinio je i sam više pogrešaka, što u tom mnoštvu podataka, često vrlo protuslovnih, ne iznenađuje.

Ako se i nije složio sa Šišićem u ocjeni zavjerenika, nije mogao poreći da motivi koji su ih poticali na urotu nisu bili isključivo osobne prirode. Unatoč stalnom isticanju osobnih interesa u Petrovu držanju, koje ni Šišić nije poricao, morao je ipak priznati ispravnom tvrdnju da »ban Petar Zrinski nije sa svojom urotom i svojim ustankom slijedio samo osobne interese nego da je također mislio na Ugarsku i Hrvatsku«. ⁶⁰ Štaviše, on i sam konstatira da je »austrijska vlada bila uzročnik ugarsko-hrvatske urote« i da je odluku o »pljački i egzemplarnoj kazni« optuženih donijela već prije nego što je uopće započela s istragom. ⁶¹ Ni njegov sud o uzrocima neuspjele pobune ne razlikuje se u osnovi od Šišićeva. »Budući da je ustanak« — pisao je — »poduzet bez sigurne vojne i političke podloge, bez općenitog pristanka stanovništva i bez tuđe pomoći, morao se ubrzo slomiti i donijeti vođama propast.« ⁶²

Prema tome, i nakon osobno zaoštrene kritike E. Lileka, koji se Šišićevim prikazom i sam počeo korisno poslužiti, Šišićev rad iz g. 1908. i dalje je, unatoč različitim ispravicima u pojedinostima, zadržao značenje najcjelovitijeg prikaza urote u hrvatskoj historiografiji.

III

To mu značenje nije osporila ni diskusija koja se o uroti pavela u hrvatskoj historiografiji poslije g. 1948, kada se Arpad Lebl u beogradskom »Istoriskom glasniku« suprotstavio tobožnjoj materijalističkoj ocjeni urote i njezinih sudionika, kakva se tada primjenjivala u nastavi povijesti, kao potpuno negativnoj pojavi u prošlosti hrvatskog naroda. ⁶³ A kada je Vaso Bogdanov 1957. svojim člankom: »Historijsko značenje urote Zrinskih i Frankopana« ⁶⁴ pokušao da, služeći se isključivo podacima iz literature, ocijeni urotu kao nacionalno-oslobodilački pokret koji je, već kao takav, morao težiti i za socijalnim oslobođenjem širokih slojeva na selu, Nada Klaić je opravdano postavila pitanje što bi ta apstraktna shema trebala da znači u primjeni na konkretne

⁶⁰ »Es ist freilich auch richtig, dass der Ban Peter v. Zrin mit seiner Verschwörung und seinem Aufstande nicht nur persönliche Interessen verfolgte, sondern auch an Ungarn und Kroatien dachte.« (Die Charakteristik, 106.)

⁶¹ »Es war die österreichische Regierung die Verursacherin der ungarisch-kroatischen Verschwörung.« — »Die österreichische Regierung hat seine (Petra Zrinskoga) Beraubung und exemplarische Bestrafung schon vor der Einleitung der Untersuchung beschlossen.« (Na i. mj., 146 i 147.)

⁶² »Da er (ustanak) ohne sichere militärische und politische Grundlage, ohne allgemeine Zustimmung der Bevölkerung und ohne fremde Beihilfe unternommen wurde, musste er bald zusammenbrechen und den Führern Verderben bringen« (I, 195).

⁶³ Arpad Lebl, Problemi istoriske nastave u Vojvodini, *Istoriski glasnik* 1948, 1, 68—72.

⁶⁴ V. Bogdanov, Historijsko značenje urote Zrinskih i Frankopana (u knjizi: Likovi i pokreti, Zagreb 1957, 7—47).

prilike u hrvatskom društvu XVII stoljeća.⁶⁵ Da bi na to pitanje, metodički izvanredno važno, mogla odgovoriti, analizirala je građu s kojom danas raspolazemo i došla do zaključka da ona ne govori u prilog spomenutoj pretpostavci, tj. da ekonomska podloga tadašnjih društvenih odnosa nije dopuštala neko općenito ukidanje kmetstva na zrinsko-frankopanskim posjedima, a da je Petrovo obećanje oprosta od daća i tlake, o kojem govori jedan sažeti regist u zbirci Račkoga, bilo nestvarno. Zaključila je najzad da se historijska uloga Zrinskih i Frankopana ne može »ni promatrati niti ocjenjivati samo sa stano-*višta* tadašnjega društveno-ekonomskog razvoja«, da su političke posljedice urote bile za Hrvatsku pogubne i da za ispravnu ocjenu spomenute uloge dolazi prvenstveno u obzir njihova ratnička i književna djelatnost. Po njoj i po naprednijoj ekonomiji na njihovim posjedima ne može se, dakle, historijska uloga Zrinskih i Frankopana — konstatira Nada Klaić — »u *cjelini* ocijeniti drugačije nego pozitivno«, ali se urota i ustanak moraju »zbog teških posljedica za Hrvatsku« ocijeniti ipak negativno. Ta je ocjena 1959. unesena i u najnoviji prikaz »urote hrvatskih i ugarskih velikaša« koji su za 2. svezak »Historije naroda Jugoslavije« napisali Nada Klaić i Bogo Grafenauer.

U središte znanstvene pažnje stavljeno je na taj način pitanje odnosa Petra Zrinskog prema kmetovima u doba urote, pa je pisac ovih redaka, na temelju originalnog dokumenta iz bečkog arhiva, koji je pri tom u prvom redu dolazio u obzir i koji je on potkrijepio daljnjim arhivskim podacima, dokazao 1960.⁶⁶ da je Petar doista pozvao preko župnika kmetove na ozaljskom vlastelinstvu da se dignu na ustanak, a da je onima, koji mu se pridruže sa svojim konjem, zajamčio oslobođenje od podavanja i robote. Uza sve to što je time Šišićeva pretpostavka o Petrovu generalnom obećanju kmetovima, na kojoj je i Bogdanov gradio, otpala kao netočna, diskusija se nastavila,⁶⁷ ali nekih većih rezultata nije više donijela. Međutim, pokazala je da još ima pojedinih pitanja, ponekad dosta važnih, rješavanje kojih ovisi o novoj arhivskoj građi, i ponovo potvrdila ispravnost mišljenja da se urota Petra Zrinskoga ne može razmatrati i ispravno ocjenjivati samo u užem okviru hrvatskih prilika nego u najtješnjoj vezi s pokretom u Ugarskoj, gdje je njegova društvena podloga bila neusporedivo šira i gdje su apsolutističke tendencije bečkog dvora dolazile jače do izražaja negoli u Hrvatskoj.

Zaključujući ovaj pregled urote kao historiografskog problema, treba ponovo istaći da unatoč Šišićevu djelu, koje s nekim promjenama zadržava značenje temeljnog rada o njoj, nedostaje hrvatskoj historiografiji još uvijek monografija, snabdjevena znanstvenim aparatom i dopunjena rezultatima kasnijih polustoljetnih istraživanja. Možda bi i daljnje traganje za arhivskom građom obogatilo i produbilo naše poznavanje urote, kao što je i sustavno pronalaženje građe za povijest Gupčeve seljačke bune urodilo neočekivano

⁶⁵ Nada Klaić, O historijskom značenju zrinsko-frankopanske urote, *Hist. pregled* IV, 1958, 115—126.

⁶⁶ Jaroslav Šidak, Prilog pitanju odnosa Petra Zrinskog prema kmetovima u doba urote (1670), *Arhivski vjesnik* III, 1960, 367—376.

⁶⁷ U toj diskusiji na stranicama *Jugosl. ist. časopisa* I—IV, 1962—65, sudje-
lovali su B. Grafenauer, J. Šidak i N. Klaić, koja je o tom problemu raspravljala i u prilogu: »Ponovno o historijskom značenju zrinsko-frankopanske urote«, *Arhivski vjesnik* IV—V, 1962, 269—293.

obilatim plodom. A urota to i zaslužuje. Ona je središnji događaj hrvatske povijesti u XVII stoljeću, u kojem su se svi životni problemi hrvatskog naroda u to doba, od ekonomskih preko političkih do kulturnih, tijesno isprepleli i koji je po svojim izuzetno teškim posljedicama utisnuo duboke tragove u daljnji razvoj Hrvatske.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Referat trachtet danach zu zeigen, wie sich die Geschichtswissenschaft, vor allem die kroatische, zu dem Fragenkomplex, der als Verschwörung P. Zrinskis und F. K. Frankopans bezeichnet wurde, verhielt. Obwohl über dieses Ereigniss schon von den Zeitgenossen Manches geschrieben wurde, wurde es zum Gegenstand wissenschaftlicher Forschung erst seit sechziger Jahren des XIX. Jht. — nicht nur in der kroatischen, sondern auch in der deutschen und ungarischen Literatur.

Paralell mit den ersten kroatischen Historikern, die die Verschwörung behandelten (R. Lopašić, S. Ljubić und I. Kukuljević), bekam diese, von J. J. Strossmayer bis A. Starčević, auch aktuelle Bedeutung für die kroatische Politik. Seitdem hat sich die kroatische Historiographie nur mühsam von der symbolischen Bedeutung, die die Verschwörung als Ausdruck des Widerstandes gegen die Habsburger und das Österreich hatte, losgemacht.

In der Darstellung der weiteren Entwicklung bei dem Erforschen der Verschwörung, dem durch die Sammlung der »Urkunden über die Verschwörung Zrinskis und Frankopans« von F. Rački (1873) festere Grundlage gelegt wurde, verfolgt das Referat die Darstellungen von T. Smičiklas, J. Bösendorfer und F. Šišić, doch widmet es besonderes Interesse den Werken Em. Lileks und des ukrainischen Historikers A. M. Lukjanenko, dessen Buch in der kroatischen Literatur bisher unberücksichtigt blieb, obwohl es von allen Darstellungen der Verschwörung die umfangreichste war.

Die historiographische Übersicht der Verschwörung endet mit den Beiträgen, die darüber, im Ganzen oder in Einzelheiten, seit letzten zwei Jahrzehnten erschienen sind.

Im Rahmen dieser historiographischen Entwicklung werden auch einzelne Probleme und Kontroversen im Referate behandelt — von der Grundfrage, die die Ursachen und Anfänge der Verschwörung betrifft, über die Frage ihrer nationalen Merkmale, bis zum Problem ihrer Ziele, der Mittel, diese zu erreichen, und der Folgen, die sie verursachte. Alle diese Fragen waren im verschiedenen Masse Gegenstand der Kontroversen und wurden auch mit der Zeit Gegenstand verschiedentlicher Lösungsversuche.

Im Referat wird demzufolge auch der Versuch unternommen, den Beitrag einzelner Forscher zu beurteilen und zu zeigen, welche Probleme noch immer als offene betrachtet werden können.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

2

Z A G R E B
1972

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Izdavač:
Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đ. Salaja br. 3

Za izdavača:
Prof. dr Ljubo Boban

Prijevodi:
Vera Andrassy, dr Mladen Engelsfeld (engleski)

Lektor:
Dr Josip Vončina

Korektor:
Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor